

مآخذشناسی

اسرائیلیات در تفسیر و حدیث

محمدتقی دیاری بیدگلی

مقدمه

پدیده اسرائیلیات از کهن ترین موضوعاتی است که در فرهنگ اسلامی بدان توجه شده و در روند رشد یا انحطاط فرهنگی و اعتقادی، آثار و پیامدهای متعددی را بر جای گذاشته است. پیدایی اسرائیلیات عمدتاً ناشی از آمیزش های فرهنگی و اجتماعی مسلمانان صدر اسلام و پیروان آیین یهود به ویژه دانشمندان اهل کتاب (یهودی و نصرانی) بوده است، چه وقتی که صحابه پیامبر (ص) بسیار علاقه مند بودند که به اطلاعات و آگاهی های بیشتری درباره داستان های قرآنی - که به نحو موجز و مجمل در آیات و سوره های قرآنی بدانها پرداخته شده است - دست پیدا کنند و چه بعد از تهاجم فرهنگی و اعتقادی و نیت های سوء و شیطنت آمیز چهره های شناخته شده گزارشگران و قصه پردازان یهودی و نصرانی که از روی عمد و آگاهی مطالبی را ساخته و پرداخته و به فضای ذهنی جامعه دین خواهان آن روزگار تزریق نمودند. همزیستی و همجواری اهل کتاب با مسلمانان در دوران آغازین اسلام به ویژه در مدینه بستری مناسب برای پیدایش و نفوذ اسرائیلیات در میان جامعه و فرهنگ اسلامی را فراهم ساخت. برخی از عالمان یهودی (احبار) به آیین اسلام گرویدند و به تدریج موقعیت برجسته و درخور توجهی به دست آوردند؛ از این رو گفته های آنان در میان مسلمانان کم اطلاع مقبول و رواج یافته است.

علامه طباطبایی (م ۱۴۰۲ ق) دو عامل مهم را ریشه و اساس

پیدایی و گسترش روایات اسرائیلی دانسته اند؛ یکی اینکه داستان سرایی بسیار مورد توجه اهل کتاب بوده و مسلمانان نیز در اقتباس و حفظ روایات و گسترش آنها زیاده روی نموده اند و به ویژه صحابه و تابعین بسیاری از اطلاعات درباره پیشینیان را از گروهی از دانشمندان نوآیین و تازه مسلمان اهل کتاب - که با آنان ارتباط داشته - فرا گرفته اند؛ دیگر اینکه شیوه قرآن کریم در نقل داستان ها بر گزیده گویی و بیان نکته های سودمند و مهم بوده است، برخلاف داستان های اهل کتاب که همواره با ذکر جزئیات و شرح و بسط های بی فایده همراه بوده است.

نگارنده در این نوشتار در صدد است ضمن اشاره به پیشینه تاریخی پیدایش اسرائیلیات و فراوانی نقل و احیاناً نقد آنها در منابع تفسیری و حدیثی و تاریخی، مهم ترین مآخذ و مصادر و کتاب ها و مقالاتی را که تاکنون در این زمینه تدوین و نگارش یافته معرفی نماید تا دسترسی به آنها برای اهل تحقیق و مطالعه آسان شود. با جستجویی که انجام گرفته، تاکنون ۲۲ کتاب، ۱۰ پایان نامه و ۴۸ مقاله کوتاه و بلند در این زمینه شناسایی گردیده است. درباره آثار گردآوری شده چند نکته شایان ذکر است:

۱. از مجموع کتاب های منتشر شده، ۲۱ مورد به زبان عربی و تنها دو مورد به زبان فارسی نگاشته شده است. آخرین کتاب با نام الاسرائیلیات فی التفسیر القرآنی در سال ۲۰۰۷ م به چاپ رسیده است.

۲. از مجموع پایان نامه های تدوین شده، دو مورد به زبان عربی،

استفاده از مأخذ اهل کتاب نگاهشسته است و چون بخش المبتدأ حذف شده، به طور حتم نمی توان گفت این بخش از سیره او اسرائیلیات بوده است.

اسرائیلیات و تفاسیر فریقین

متأسفانه با آغاز عصر تدوین تفسیر، اسرائیلیات فراوانی که وارد حوزه فرهنگ اسلامی شده بود، به تفاسیر راه یافت. ذهبی اعتراف می کند بسیاری از صحاح عامه و نیز تفسیر و تاریخ طبری مملو از اخبار کعب الاحبار، ابن جریج و عبدالله بن سلام است.^۲ وی تفاسیر عامه را از نظر نقل یا عدم نقل و نیز کیفیت نقل و نقد روایات اسرائیلی به شش گروه دسته بندی می کند:

۱. تفاسیری که اسرائیلیات را با سند آنها یادآور شده و جز مواردی اندک به نقد و ارزیابی آنها پرداخته است، مانند تفسیر جامع البیان ابن جریر طبری (م ۳۱۰ ق)؛

۲. تفاسیری که روایات اسرائیلی را با اسانید آنها آورده و به نقد و بررسی آنها نیز پرداخته است، مانند تفسیر ابن کثیر دمشقی (م ۷۷۴ ق)؛

۳. تفاسیری که اسرائیلیات را بدون ذکر سند و نقد آنها یادآور شده است، نظیر تفسیر مقاتل بن سلیمان (م ۱۵۰ ق) و الکشف و البیان ثعلبی (م ۴۲۷ ق)؛

۴. تفاسیری که اسرائیلیات را بدون سند یادآور شده و گاهی به نقد و بررسی آنها پرداخته است، مانند لباب التأویل فی معانی التنزیل، علاء الدین خازن (م ۷۴۱ ق)؛

۵. تفاسیری که اسرائیلیات را بدون ذکر سند آورده و فراوانی به نقد و ارزیابی آنها اهتمام داشته است، مانند روح المعانی آلوسی (م ۱۲۷۰ ق)؛

۶. تفاسیری که ضمن حمله به راویان اسرائیلیات خود نیز در نقل آنها مبالغه کرده اند، نظیر تفسیر المنار محمد رشید رضا (م ۱۳۵۴ ق).^۳

استاد علامه عسکری (م ۱۴۲۸ ق) ضمن ابراز تأسف از راهیابی اسرائیلیات و خرافات یهودی به کتب معتبر حدیثی و از همه بیشتر و مهم تر تفسیر و تاریخ طبری و الدر المنثور و ابن کثیر و امثال آنها می افزاید:

از این بدتر آن است که فرهنگ یهودی کعب الاحبار از کتب تفسیر مکتب خلفا به پاره ای از کتب تفسیری موجود در مکتب اهل بیت (ع) نیز نفوذ کرده است و تا همین حد که به

۱. ر. ک: التفسیر و المفسرون، ص ۱۶۵.

۲. همان، ص ۱۸۶-۱۹۸.

۳. الاسرائیلیات فی التفسیر و الحدیث، ص ۱۱۹-۱۲۱.

هفت مورد به زبان فارسی و تنها یک مورد به زبان ترکی است.

۳. بیشتر کتاب های معرفی شده، در کتابخانه های مرکز فرهنگ و معارف قرآن و مرحوم آیه الله مرعشی نجفی نگهداری می شود.

۴. از مجموع مقالات یاد شده، سی مورد به زبان فارسی، پانزده مورد به زبان عربی، ده مورد به زبان انگلیسی، آلمانی، ایتالیایی و فرانسوی انتشار یافته است.

۵. بخشی از مقالات یاد شده، برگرفته از کتاب های یا دائرة المعارف های تخصصی قرآنی است.

۶. متأسفانه با وجود تلاش فراوان نگارنده برخی از کتاب ها در دسترس نبود، از این روی چکیده آنها در این نوشتار نیامده است و نیز برخی مقالات به دلیل عدم دسترسی به آنها با واسطه معرفی گردیده است.

۷. شایسته است کلیه آثار چاپ شده و نشده از سوی مراکز و مؤسسات پژوهشی گردآوری و در دسترس علاقه مندان و اهل قلم قرار گیرد و موسوعه ای جامع از روایات اسرائیلی (اسرائیلیات) همراه با نقد و بررسی آنها فراهم آید.

۸. افزون بر ده سال است که یکی از دلمشغولی های نگارنده، مطالعه و تحقیق و تدریس درباره این موضوع است. امیدوار است در آینده نزدیک مجموعه ای از مقالات برگزیده در این مقوله را به زیور چاپ بیارید.

از همه مراکز علمی و نیز کسانی که بنده را در شناسایی آثار مساعدت نمودند، به ویژه کتابخانه تخصصی مرکز فرهنگ و معارف قرآن و خانم پرفسور «جین دمن مک اولیف» استاد دانشگاه جورج تاون آمریکا برای ارسال مقاله ارزشمندشان صمیمانه سپاسگزاری می نمایم.

۱۰. بدین وسیله از همه صاحب نظران و محققان گرانقدر دعوت می شود نگارنده را در شناسایی دیگر آثار و نوشته های مرتبط با این موضوع راهنمایی و یاری فرمایند.

پیشینه اسرائیلیات

اگرچه دکتر محمدحسین ذهبی (م ۱۳۹۷ ق) مدعی است پیشینیان در این باره سخن نگفته اند^۱، در برخی منابع از وهب بن منبه (م ۱۱۴ ق) به نخستین کسی که این اصطلاح را به کار برده یاد شده است؛ گفته شده وی کتاب المبتدأ را با عنوان «اسرائیلیات» نوشته است و نیز آورده اند ابن اسحاق (م ۱۵۰ ق) تحت تأثیر راویان یهودی و مسیحی یا مسلمانان متأثر از اهل کتاب بوده و کتاب المبتدأ (= تاریخ پیدایش عالم) را که ابن هشام (م ۱۲۸ ق) در سیره خود نیامده است، از طریق آنان و با

این گونه مصادر نفوذ کرده، معارف اهل بیت (ع) را کنار زده است.^۴

استاد محمدهادی معرفت (م ۱۴۲۸ ق) با الگوگیری از تقسیم بندی ذهنی تفاسیر فریقین را به شش دسته تقسیم نموده اند؛ وی الدر المثور سیوطی (م ۹۱۱ ق) را جزو آن گروه از تفاسیر قرار داده که فراوان به نقل اسرائیلیات پرداخته، بی آنکه سند آنها را ذکر نماید یا اینکه به نقد آنها پردازد. ایشان تفاسیری نظیر مجمع البیان طبرسی (م ۵۸۴ ق) و روض الجنان ابوالفتوح رازی (م ۵۲۰ ق) را از جمله تفاسیری دانسته که اسرائیلیات را بدون سند نقل کرده و بیشتر به نقد آنها اهتمام ورزیده است، همچنین از تفاسیر الجامع لاحکام القرآن (م ۶۷۱ ق) و روح المعانی آلوسی (م ۱۲۷۰ ق) به تفاسیری یاد کرده که ضمن حمله شدید به اسرائیلیات و ناقلان آنها خود نیز در مواردی گرفتار این روایات شده و بدون نقد آنها را نقل کرده اند. ایشان قسم ششم از تفاسیر را تفاسیری برشمرده که ضمن احتراز از نقل اسرائیلیات، جز در موارد اندک، به نقد و رد آن مبادرت کرده و تفسیر المیزان علامه طباطبایی (م ۱۴۰۲ ق) را از این دسته تفاسیر دانسته و افزوده است که وی گاهی اسرائیلیات را با سند یا بدون سند و با ذکر منبع نقل کرده، اما با معیارهای عرضه بر قرآن، سنت و عقل به نقد این روایات می پردازد.^۵

فهرست کتاب ها

۱. اسرائیلیات القرآن، تفسیر اسرائیلیات القرآن یظهر حقیقه اليهود و عقیدتهم الصهيونیه، محمدجواد مغنیه، دارالاجواد، بیروت، ۱۴۰۴ ق، ۲۴۶ صفحه.
- چکیده: این اثر خلاصه بحث های مؤلف در همان تفسیر کاشف درباره یهودیان و بنی اسرائیل است. هم از یهود باستان و هم از یهود معاصر با رسول خدا (ص) در تاریخ صدر اسلام و مقارن با ظهور آیین اسلام و کارشکنی های آنان و همدستی و هم داستانی با کفار و مشرکان قریش در تهدید کیان اسلام و هم از یهودیان امروز سخن گفته است. این کتاب با مقدمه ای مفصل و افزودن مقالاتی برگرفته از تفسیر کاشف از سوی فرزند مؤلف، عبدالحسین مغنیه به سال ۱۴۰۰ ق / ۱۹۸۱ م در لبنان انتشار یافته است.^۶
۲. الاسرائیلیات و اثرها فی کتب التفسیر، رمزی نعناعه، طبع اول، دارالقلم، دمشق، ۱۳۹۰ ق / ۱۹۷۰ م، ۲۹۵ صفحه.
- چکیده: این اثر از یک مقدمه، چهار باب و یک خاتمه سامان یافته است؛ مؤلف در مقدمه کتاب درباره آغاز تفسیر و سیر تطور آن در دوران های گوناگون بحث کرده و چگونگی ارتباط قرآن با دیگر کتاب های آسمانی را بیان نموده و سپس درباره تغییرات و

تحریفاتی که در تورات و انجیل پدید آمده، سخن گفته است. در باب اول به بیان معنای اسرائیلیات، اقسام و احکام آن و نیز چگونگی آمیختگی فرهنگ اسرائیلی با فرهنگ اسلامی و راهبایی و نفوذ آن به تفسیر قرآن کریم پرداخته است. وی در باب دوم اسرائیلیات را در دو مرحله روایت و تدوین مطرح نموده و موضع گیری صحابه و تابعین را در مقابل آن یادآور شده است. در باب سوم - طولانی ترین و مهم ترین بخش کتاب - به تفصیل درباره اسرائیلیات در کتب تفسیری و موضع گیری مفسران به بحث پرداخته است. در باب چهارم به دو موضوع پرداخته است: بررسی تطبیقی اسرائیلیات در منابع تفسیری و مصادر آنها در عهدین و دیگر مآخذ اهل کتاب و بیان دیدگاه ها و نحوه برخورد های خاورشناسان در برابر اسرائیلیات. پایان بخش کتاب درباره پیامدهای اسرائیلیات بر عقاید و افکار مسلمانان، مسئولیت سنگین مفسران در باب نقل و نشر اسرائیلیات و نیز پیشنهادهایی در خصوص راهکارهای رهایی از چنگال اسرائیلیات و آثار سوء آن است. شایان ذکر است این کتاب رساله دکترای تخصصی رمزی نعناعه در دانشگاه الازهر مصر بوده که با راهنمایی محمدعلی ابوالروس و محمدحسین ذهبی در سال ۱۸۶۹ م به قلم نویسنده در قاهره نگارش و نخستین بار در سال ۱۹۷۰ م از سوی دارالقلم دمشق انتشار یافته است.

۳. اسرائیلیات فی التفسیر و الحدیث، محمدحسین الذهبی، طبع دوم، لجنه النشر فی دارالایمان، دمشق، ۱۴۰۵، ۱۹۸۵ م، ۲۱۰ صفحه.

چکیده: یکی از تألیفات ارزشمند در زمینه اسرائیلیات، اثر دکتر ذهبی استاد برجسته دانشگاه الازهر مصر در دوران معاصر است. نویسنده در این اثر ضمن اشاره به رابطه قرآن با دیگر کتب آسمانی به معنای اسرائیلیات، علل نفوذ آن در تفسیر و حدیث و تاریخ پرداخته است. وی ضمن بیان اقسام اسرائیلیات و مشهورترین راویان آن نمونه هایی از این روایات را آورده و نیز بخشی از تفاسیری را که موضعی طرفدارانه یا نقادانه داشته اند، معرفی کرده است. در فصل اول و دوم کتاب به بیان مفهوم، تاریخچه، علل و زمینه های نفوذ گسترش اسرائیلیات و نیز معرفی ناقلان آنها پرداخته است. وی با تفصیل به اقسام اسرائیلیات، حکم روایت آنها و نیز مراجعه به اهل کتاب اشاره کرده است. در فصل سوم ضمن معرفی تفصیلی کتب تفسیری

۴. سیدمرتضی عسکری، نقش انمه در احیای دین، ج ۶، ص ۱۱۳ و نیز ج ۷، ص ۷۰.
۵. اسرائیلیات، دائره المعارف قرآن، ج ۳، ص ۲۳۳-۲۳۴.
۶. دانشنامه قرآن، ج ۱، ص ۲۱۷.

یهودیان شبه جزیره؛ منافقان؛ اهل کتاب تازه مسلمان؛ برخی صحابه؛ و عاظ و قصه خوانان.

در بخش دیگر کتاب به انواع گوناگون اسرائیلیات با عنوان طوابع الاسرائیلیات به چهار عنوان اشاره کرده است: الطابع الاسطوری؛ الطابع الخرافی؛ الجنس؛ النزوع الی التفاصيل.

نگارنده در پایان اهداف اصلی پشت پرده جریان اسرائیلیات را ویرانگری بنیه عقلانیت و شبهه افکنی در میراث اعتقادی و فرهنگی جامعه اسلامی از سوی معاندان و دشمنان اسلام دانسته است؛ توهین به مقام شامخ پیامبران الهی به ویژه زیر سؤال بردن گوهر عصمت آنان از جمله نقشه های شوم آنان برای متزلزل ساختن اعتقادات مسلمانان است. با اینکه حجم کتاب زیاد نیست، حاوی مطالبی سودمند است که خواندن آن به اهل علم و تحقیق توصیه می شود.

۶. الاسرائیلیات، مکونات اسطوریه فی المعرفه التاريخیه العربیه، عصام سخینی، طبع اول، المؤسسة العربیه للدراسات والنشر، بیروت، ۲۰۰۴ ق، ۲۳۱ صفحه.

چکیده: این کتاب از یک مقدمه، هشت فصل و یک خاتمه تشکیل شده است. فصل اول: با عنوان مقدمات و تعریفات و مؤاطات اولیه؛ فصل دوم: کتاب فی ترجمانه العربیه الاولی؛ فصل سوم: رواه الاسرائیلیات و مصادرهم الیهودیه؛ فصل چهارم: رواه الاسرائیلیات و تلویناتهم العربیه و الاسلامیه؛ فصل پنجم: تلقی الاسرائیلیات بالقبول؛ فصل ششم: العناصر الاسرائیلیه فی الخطاب التاريخی العربی؛ فصل هفتم: رفض الاسرائیلیات؛ فصل هشتم: الاسرائیلیات فی الكتابات العربیه الحدیثه.

۷. الاسرائیلیات فی التفسیر، معاییر و نماذج، عبدالله الحجاج، بیروت، مؤسسه ام القری، طبع اول، ۱۴۲۴ ق / ۲۰۰۴ م، ۳۹۰ صفحه.

چکیده: این کتاب از چهار فصل و یک خاتمه سامان یافته است. نویسنده در فصل اول با عنوان «کلیات التفسیر و اصوله» به مفهوم شناسی، نیازمندی، تاریخ پیدایش و سیر تطور تفسیر از عهد پیامبر (ص) به بعد تا دوره تدوین، اقسام و روش های تفسیر، مقدمات و شرایط تفسیر و مفسر و اسباب اختلاف در تفسیر پرداخته است و در فصل دوم با عنوان «تاریخ الاسرائیلیات» به مباحث مختلفی از جمله پیوند کتاب های آسمانی با یکدیگر، مفهوم شناسی اسرائیلیات، اقسام، اسباب پیدایی، موضع قرآن در قبال آن، موضع گیری پیامبر (ص) در برابر اسرائیلیات، موضع گیری ائمه (ع) و صحابه، پیامدهای منفی اسرائیلیات و معرفی برجسته ترین چهره های مروج اسرائیلیات اشاره شده است و در فصل سوم با عنوان «معاییر کشف الاسرائیلیات» پنج

آنها را از نظر نقل و نقد اسرائیلیات به شش دسته تقسیم نموده است. وی در بخش پایانی کتاب پیشنهادهایی را مطرح ساخته است از جمله: زدودن و پاک کردن تفاسیر از اسرائیلیات از سوی علما و چاپ آنها همراه با تعلیقات و ارزیابی و نقد و در نتیجه نگارش تفاسیری خالی از اسرائیلیات و گردآوری مجموعه ای از روایات اسرائیلی در کتابی مستقل برای روشنگری اذهان و پرهیز از نقل آنها.

۴. الاسرائیلیات و الموضوعات فی کتب التفسیر، محمد بن محمد ابوشهبه، طبع اول، دارالجلیل، بیروت، ۱۴۱۳ هـ. / ۱۹۹۲ م، ۳۴۸ صفحه.

چکیده: دکتر ابوشهبه (استاد علوم قرآن و حدیث دانشگاه الازهر مصر) این اثر را با مقدمه ای درباره انگیزه نگارش و تدوین آن آغاز کرده و سپس به مفهوم شناسی اسرائیلیات، موضوعات، تفسیر و تأویل و دانش های مورد نیاز مفسر، اقسام تفسیر (مأثور، قرآن با قرآن)، تفسیر صحابه و تابعین و مفسران هر دوره، مدارس تفسیری مکه و مدینه، عراق و شام، مصر و یمن، تفسیر به رأی، آفات تفسیر مأثور، اسباب وضع در تفاسیر، اسرائیلیات و شرح حال کوتاهی درباره روایان روایات اسرائیلی، اقسام اسرائیلیات، مهم ترین تفاسیر مأثور، روش های تفسیری مفسران، معرفی اهم تفاسیر اجتهادی، طرق حدیثی ابن عباس، تفسیر ابن مسعود، امام علی (ع) و بیان اسرائیلیات در داستان های قرآنی و نقد و بررسی آنها (بیش از سی مورد) پرداخته است و در پایان نیز به احادیث موضوعه در باب فضایل آیات و سوره از طریق ابی بن کعب و جز او و نیز در باب اسباب نزول قرآنی اشاره نموده است؛ مهم ترین آنها از نظر مؤلف افسانه غرانیق، داستان ازدواج پیامبر (ص) با زینب بنت جحش و اسباب نزول آیات سوره دهر و قدر، حدیث انا ابن الذبیحین و برخی قرائات موضوعه است.

۵. الاسرائیلیات فی التراث الاسلامی، مصطفی حسین، بی جا، بی نا، بی تا، ۱۳۷ صفحه.

چکیده: نویسنده در آغاز کتاب ضمن تبیین اصطلاح اسرائیلیات به زمینه ها و ریشه های پیدایی آن اشاره کرده و سپس به موضع گیری مفسران در برابر جریان اسرائیلیات پرداخته و از برخی مفسران از جمله محمد عبده به چهره برجسته تفسیری عقل گرای یاد کرده که به شدت به مقابله با پدیده نفوذ اسرائیلیات در تفاسیر برخاسته است. سپس وی مصادر اصلی اسرائیلیات را (تورات، تلمود، او هام و خرافات نومسلمانان اهل کتاب نظیر کعب الاحبار و وهب بن منبه) ذکر کرده است. نویسنده عوامل نفوذ اسرائیلیات در تفاسیر را به پنج دسته شناسایی نموده است:

معیار اصلی (قرآن کریم، سنت شریفه، علم قطعی، عقل سلیم و تاریخ) معرفی شده است. در فصل چهارم با عنوان «نماذج الاسرائیلیات» ده نمونه از روایات اسرائیلی با توجه به معیارهای یادشده در فصل پیشین به نقد و بررسی درآمده است. در پایان کتاب، فهرس آیات و روایات و مصادر و موضوعات نیز افزوده شده است.

۸. الاسرائیلیات فی تفسیر الطبری، درآسه فی اللغه و المصادر البحریه، آمال محمد عبدالرحمن ربیع، القاہرہ، ۱۴۲۲ ق/ ۲۰۰۱ م، ۴۲۸ صفحه.

چکیده: این کتاب در دو بخش و دو پیوست سامان یافته است. نویسنده در آغاز به معرفی فصل‌های کتاب اهتمام ورزیده است؛ در بخش اول با عنوان «الاطار العام» به تفصیل درباره تفسیر طبری و پیدایی اسرائیلیات در تفسیر و موضع‌گیری طبری در برابر آن و در بخش دوم با عنوان «الدراسه النصیہ» به عبری و روایات اسرائیلی تفسیر طبری (حدود ۳۵۰ مورد) پرداخته است.

پیوست نخست کتاب درباره جداول تطبیقی مواضع اسرائیلیات در تفسیر طبری و مصادر یهودی است و پیوست دوم نیز مربوط به برجسته‌ترین روایان اسرائیلیات (۲۹ نفر) در تفسیر طبری و میزان فراوانی روایات آنان است. کتاب حاضر با مقدمه‌ای از دکتر عبدالصبور مزروق استاد راهنمای رساله دکتری خانم آمال محمد عبدالرحمن ربیع به چاپ رسیده است.

۹. اسرائیلیات حول الرسول محمد (ص)، شاکر الحاج، طبع اول، مؤسسه المعارف، بیروت، ۱۴۲۴ ق/ ۲۰۰۳ م، ۹۶ صفحه.

چکیده: نویسنده در این کتاب کم حجم تلاش نموده است بی‌اعتباری بیشتر روایات اسرائیلی را که در منابع تاریخی به ویژه تاریخ طبری درباره سیره و شخصیت پیامبر اکرم (ص) نقل گردیده است نشان دهد. متأسفانه این اثر فاقد ارجاعات مستندات روایی و تاریخی است.

۱۰. الاسرائیلیات و الموضوعات فی کتب التفاسیر قدیماً و حدیثاً، سعد یوسف محمود ابو عزیز، المکتبه التوفیقیه، القاہرہ، ۱۴۲۲ ق/ ۲۰۰۱ م، ۳۳۶ صفحه.

چکیده: این کتاب مشتمل بر دو فصل است: در فصل اول با عنوان تعاریفات عامه به اختصار درباره مفهوم تفسیر، تأویل، جایگاه و اهمیت تفسیر، اقسام تفسیر به ویژه تفسیر به رأی، تفسیر اشاری، مآثور و معرفی مشهورترین مفسران عهد صحابه و تابعین، شروط تفسیر و آداب آن، مفهوم اسرائیلیات و موضوعات، روایان اسرائیلیات، اسباب وضع حدیث و مشهورترین کتاب‌های تفسیری کهن و دوران معاصر و

روش‌های نادرست در تفسیر بحث و گفتگو شده است.

نویسنده در فصل دوم با عنوان «موضوعات و اسرائیلیات فی کتب التفسیر القدیمه و المعاصره» به تفصیل به نقل و نقد نمونه‌هایی از روایات اسرائیلی و موضوعه در منابع تفسیری عامه و در پاره‌ای موارد نیز تفاسیر شیعه ذیل آیه هفت و هشت سوره دهر و قصه علی بن ابی طالب مع و الیتیم و الاسیر اقدام نموده است؛ در نهایت روایات ساختگی درباره فضایل بعضی سوره قرآن را آورده است. وی سبب نزول صحیح آیات سوره دهر را بر اساس نظر قرطبی عام دانسته و اختصاص آن به اهل بیت (ع) را رد کرده و گفته است: «والصحيح انها نزلت في جميع الابرار و من فعل فعلاً حسناً، فهي عامه (ر. ک: تفسیر القرطبی، ج ۱۹ ص ۱۱۶). وی بیش از بیست مورد از روایات اسرائیلی و موضوعه را در تفاسیر قدیم و جدید بررسی و نقد کرده است.

۱۱. الاسرائیلیات فی التفسیر القرآن، محمد وهیب علام، طبع اول، دارالعلوم العربیه، ۲۰۰۷ م، ۲۷۵ صفحه.

چکیده: این اثر منعکس‌کننده دیدگاه‌های قرطبی در تفسیر الجامع لاحکام القرآن در باب اسرائیلیات است. نویسنده تلاش نموده موضع‌گیری قرطبی را با دیگر مفسران موافق یا مخالف مانند فخر رازی، خازن، طبری، ابن کثیر و جز آنان مقایسه نماید و اسباب و عوامل را که موجب گردیده هریک از آنان جهت‌گیری طرفدارانه یا نقادانه داشته باشند، بازگو کند و اینکه از کدام مأخذ و منبعی به چنین داوری و حکم‌نهایی می‌توان رسید.

۱۲. الاضواء القرآنیه فی اکتساح الاحادیث الاسرائیلیه و تطهیر البخاری منها، السید صالح ابوبکر، شرکه مطابع محرم الصناعیه، القاہرہ، ۱۹۷۴ م، ۲۸۴ صفحه.

۱۳. الاسرائیلیات فی الغزو الفکری، عائشه عبدالرحمن، جامعه الدول العربیه، معهد البحوث و الدراسات العربیه، القاہرہ، ۱۹۷۵ م.

۱۴. البدايات الاولى للاسرائیلیات فی الاسلام، حسنی یوسف الاطیر، طبع اول، مکتبه النافذه، القاہرہ، ۱۴۲۵ ق/ ۲۰۰۴ م، ۱۵۹ صفحه.

چکیده: این کتاب در دو بخش کلی تنظیم یافته است؛ بخش اول با عنوان آثار «من ترجمه الاسفار المعتمده فی العہدین القدیم و الجدید قبل البعثه المحمديه و بعهدا فی نہایه القرآن الثانی للهجره - الثانی للمیلاد» به موضوع نشانه‌های ترجمه تورات و انجیل به زبان عربی و سیر تطور و مستندات تاریخی آن قبل از بعثت پیامبر اکرم (ص) و پس از آن تا پایان قرن دوم ق پرداخته و در بخش دوم با عنوان «آثار من ترجمه اسفار منحوله

التفسیر القرآنی علی ضوء تاریخیه التوراه، د. فضال عبدالقادر الصالح، طبع اول، دارالطلیعه، بیروت، ۲۰۰۳ م، ۱۶۵ صفحه.

چکیده: این کتاب از یک مقدمه کوتاه و چهار فصل و یک خاتمه تنظیم شده است؛ نویسنده در آغاز انگیزه خود را از تدوین و نشر آن بیان داشته و این ادعای یهودیان را که سرزمین فلسطین ارض موعود آنان است و بر اساس اسطوره‌های اسرائیلی خود را مردم برگزیده خداوند دانسته اند، ادعایی دروغین و موقوم دانسته و گفته هیچ مستند تاریخی درستی ندارد. در فصل اول با عنوان «بنو اسرائیل فی التوراه» به موضوعاتی از قبیل ماهیت تورات، ابراهیم و خاندانش، موسی (ع) و تجدید وعده الهی، سرزمین افسانه‌ای یهود در تورات، دوران اسارت و چرایی و چگونگی آن در تورات پرداخته شده است. در فصل دوم با عنوان «اليهود و اليهودیه» به معرفی یهودیان امروزی و یهودیان از منظر دینی و سیاسی و مسیحیت صهیونی و در فصل سوم با عنوان «الاسرائیلیات بین الاسطوره و التاريخ» به پیشینه تاریخی بنی اسرائیل از ابراهیم تا موسی و پادشاهان و سرزمین‌های بنی اسرائیل اشاره شده است. در فصل چهارم با عنوان «الاسرائیلیون فی الاسلام» تورات از منظر اسلام، ابراهیم (ع) و موسی (ع) و ذریه آن دو و نیز پادشاهان و سرزمین‌های بنی اسرائیلی به نحو تطبیقی بر اساس متون اسلامی (قرآن کریم) و موارد افتراق آن با تورات بررسی و تحلیل گردیده است. نویسنده به نفوذ برخی اندیشه‌های اسرائیلی در فرهنگ اسلامی به ویژه تفاسیر و نیز بیماری جدایی میان دین‌مداری و ملی‌گرایی (سکولاریزم) هشدار داده است.

۲۰. اصحاب الکهف فی التوراه و الانجیل و القرآن، احمد علی المجذوب، ترجمه سید محمد صادق عارف، ویراسته سید جلال قیاسی میرحسینی، چاپ اول، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس، مشهد، ۱۳۸۰ ش، ۸۸ صفحه.

۲۱. المواجهه بین القرآن و الاسرائیلیات، حسنی یوسف الاطیر، طبع دوم، مکتبه النافذه، الجیزه، ۲۰۰۴ م، ۳۲۰ صفحه.

چکیده: این کتاب از یک پیشگفتار و دو باب اصلی تشکیل شده است؛ در باب اول با عنوان «توطئه و تمهید چگونگی و چرایی پیدایش اسرائیلیات پس از رحلت پیامبر اکرم (ص) در جامعه اسلامی و چهره‌های اصلی پدید آورنده (راویان) اسرائیلیات» تنها سه موضوع مهم یعنی مسئله آفرینش هستی، داستان آفرینش انسان و قصه آدم و حوا از منظر قرآن و تورات به نحو مقایسه‌ای بررسی گردیده است.

۷. کتاب حاضر، ص ۶.

فی العهدين القديم والجديد ظهرت عندالاسلاميين منذ البعثة و حتى نهايه القرن الثامن للهجره - الثامن للميلاد» درباره ترجمه اسفار جعلی عهدین (ابو کریفا) به زبان عربی که در میان مسلمانان و قبل از آنان رواج یافته است، ارائه مطلب کرده است. مؤلف در فصول پنجگانه این بخش روایات اسرائیلی ساختگی در منابع اسلامی را با ابو کریفای یهودی و نصرانی و اناجیل غیر معتبر - که از طریق برخی صحابه نظیر ابن عباس و ابوهریره وارد فرهنگ اسلامی شد - به نحو تطبیقی نقد و بررسی نموده است. حسنی یوسف کتابش را به سال ۱۴۱۰ - ۱۴۱۱ ق در قاهره به رشته تحریر درآورده است.

۱۵. التراث الاسرائیلی فی العهد القديم و موقف القرآن الکریم منه، صابر طعیمه، دارالنجیل، بیروت، ۱۹۷۹ م، ۸۴۳ صفحه.

۱۶. ۱۸۰ سئوال و جواب فی الرد علی الاکاذیب الاسرائیلیات فی تفسیر الایات و شبهات الطاعنین فی عصمه النبیین، سمیر ربیع سلیم، طبع اول، مکتبه الدعوه، الازهر، ۱۴۱۹ ق / ۱۹۹۸ م، ۱۳۷ صفحه.

چکیده: نویسنده در این اثر تلاش نموده است از مهم‌ترین منابع تفسیری روایات اسرائیلی را گردآوری و تبیین نماید و در ضمن شبهات مربوط به عصمت پیامبران الهی را پاسخ گوید. وی کتابش را به گونه پرسش و پاسخ سامان داده است. مؤلف درباره انگیزه تألیف کتاب می‌نویسد: و السبب الذی دعانی الی اعداد الکتاب انی رأیت ان تلک الاسرائیلیات و الشبهات متفرقه متناثره فی کتب التفسیر و بعض کتب العلماء قدیمها و حدیثها فاردت ان اجمعها فی کتاب مستقل یجمع شتاتها و یؤخر علی قارته مشقه الرجوع الی کثیر من الکتب المطوله ...^۷

نویسنده نخستین پرسش کتاب را با چیستی ارکان ایمان آغاز کرده و سپس درباره ویژگی‌های پیامبران الهی و جواز سهو و گناه از سوی آنان سخن گفته و آن‌گاه به ترتیب در زمینه نسبت‌های ناروایی که به پیامبران الهی داده شده، یکایک از حضرت آدم (ع) تا حضرت خاتم (ص) بر اساس آیات قرآنی و نظریات مفسران اهل سنت به بحث پرداخته است. گفتنی است بسیاری از پرسش‌ها و پاسخ‌های نویسنده هیچ ارتباطی با بحث اسرائیلیات ندارد.

۱۷. السیاده العربیه و الشیعه و الاسرائیلیات فی عهد بین امیه، فان فلوتن، تعریب و تعلیق دکتر حسن ابراهیم حسن و محمد زکی ابراهیم، النهضه المصریه، القاهره، ۱۹۶۵ م.

۱۸. الیهود خرافاتهم حول انبیائهم و القدس - الاسرائیلیات، عبدالعزیز عزت الخیاط، اردن، ۲۰۰۱ م.

۱۹. داء الفصام بین الدینی و الوطنی، الاسرائیلیات فی

۲۲. اسرائیلیات و تأثیر آن بر داستان‌های انبیاء در تفاسیر قرآن، حمید محمد قاسمی، سروش، تهران، ۱۳۸۰، ش، ۵۳۷ صفحه.

چکیده: این کتاب از یک مقدمه، سه بخش عمده و یک خاتمه تشکیل شده است؛ در مقدمه، اصطلاح اسرائیلیات تعریف و مصادر آن شناسایی شده‌اند. در بخش اول با عنوان «اسرائیلیات و تاریخچه آن» به عوامل و زمینه‌های نفوذ اسرائیلیات در تفاسیر در دوره صحابه و تابعین و پس از آن اختصاص یافته و نیز در ادامه نمونه‌هایی چند از موضع‌گیری‌های مفسران اسلامی فریقین (شانزده تفسیر = ده تفسیر سنی + شش تفسیر شیعی) نقل گردیده است. مؤلف در بخش سوم با عنوان «اسرائیلیات در داستان‌های انبیاء» ابتدا به تأثیر روایات اسرائیلی به داستان‌های انبیا در تفاسیر قرآن (آدم(ع)، نوح(ع)، ابراهیم(ع)، یوسف(ع)، ایوب(ع)، موسی(ع)، داوود(ع)، سلیمان(ع)، عیسی(ع) و حضرت محمد(ص) پرداخته و سپس ویژگی‌های داستان‌های قرآن را با اسرائیلیات مقایسه نموده و در خاتمه نیز ضمن بیان آمار و پیامدهای سوء اسرائیلیات رسالت مفسران و دانشمندان مسلمان را در قبال اسرائیلیات یادآور شده است.

۲۳. پژوهشی در باب اسرائیلیات در تفاسیر قرآن، محمدتقی دیاری، دفتر پژوهش و نشر سهروردی، تهران، ۱۳۷۹، ش، ۲۹۶ صفحه.

چکیده: این اثر از یک مقدمه، شش فصل و یک خاتمه سامان یافته است؛ نویسنده در آغاز به ضرورت پژوهش، روش، اهداف و تاریخچه آن اشاره نموده و در فصل اول با عنوان «دانش تفسیر، روش‌ها و منابع» به مهم‌ترین روش‌های تفسیری به ویژه یهودیان و نیز معارف تورات و وجوه تمایز و تشابه داستان‌های قرآن و عهدین اشاره شده است. فصل سوم به زمینه‌ها و انگیزه‌های ورود اسرائیلیات و گسترش آن در جامعه و فرهنگ دینی اختصاص یافته است. در فصل چهارم شاخص‌ترین چهره‌های پدیدآورنده اسرائیلیات شناسایی شده‌اند و در فصل پنجم دلایل پذیرش یا عدم پذیرش روایات اهل کتاب بررسی گردیده و واکنش‌های پیشوایان دینی(ع) و برخی صحابه در قبال اسرائیلیات گزارش شده است. در فصل ششم با تفصیلی بیشتر به نقد و بررسی اسرائیلیات در تفاسیر و بیان نمونه‌هایی از آنها پرداخته شده است. در خاتمه مهم‌ترین نتایج پژوهش و پیشنهادهای نویسنده برای پژوهش‌های کامل‌تر و همسو با موضوع کتاب مطرح گردیده است.

فهرست پایان‌نامه‌ها

۱. اسرائیلیات و تأثیر آن در تفاسیر قرآن کریم، سید محمدحسین میرصادقی، راهنما: دکتر سید محمدباقر حجتی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ۱۳۶۴، ش، ۳۸۰ صفحه.

۲. اسرائیلیات در تفاسیر، سهیلا پیروزفر، راهنما: محمدعلی مهدوی راد، دانشگاه تهران، ۱۳۷۳، ش، ۲۶۲ صفحه.

۳. افسانه غرانیق، فاطمه تهامی، راهنما: علی دوانی، دانشگاه تهران، ۱۳۶۹، ش، ۱۴۲ صفحه.

۴. موقف الامام ابن کثیر من الاسرائیلیات فی ضوء تفسیره، محمدابراهیم تراوری، رساله ماجستر، الجامعه الاسلامیه بمدينه المنوره، بدون تا.

۵. اسرائیلیات در تفاسیر (به زبان ترکی)، حاجی اورلنج، دانشکده الهیات داکا، ترکیه.

۶. کعب الاحبار و دوره فی التفسیر، صباح بیضون، راهنما: محمدتقی دیاری، دانشگاه قم.

۷. بررسی اسرائیلیات در تفسیر الدر المنثور و نور الثقلین، بخش قصص انبیاء، مرجان نجفی، راهنما: ولی‌الله نقی پورفر، دانشکده اصول دین، ۱۳۷۹، ش، ۲۶۱ صفحه.

۸. بررسی اسرائیلیات در قصص انبیاء (طالوت، داوود، سلیمان، علیهم السلام در تفاسیر الدر المنثور و نور الثقلین)، مرگان نجفی، راهنما: ولی‌الله نقی پورفر، دانشکده اصول دین، تهران، ۱۳۸۴، ش.

۹. نقد و بررسی اسرائیلیات در قصص انبیاء (زکریا، یحیی، مریم، عیسی علیهم السلام) با توجه به تفاسیر الدر المنثور و نور الثقلین منظر قرنقلی، راهنما: ولی‌الله نقی پورفر، دانشکده اصول دین، تهران، ۱۳۸۴، ش.

۱۰. نقد و بررسی اسرائیلیات در قصص انبیاء (درباره‌ی چهار پیامبر شعیب، موسی، یوشع، یونس علیهم السلام) با توجه به تفاسیر الدر المنثور و نور الثقلین، فهیمه کلباسی اصفهانی، راهنما: ولی‌الله نقی پورفر، دانشکده اصول دین، تهران، ۱۳۸۴، ش.

فهرست مقاله‌ها

۱. آفرینش زن در قرآن، کتاب مقدس و نقد و بررسی اسرائیلیات، سیدحیدر علوی نژاد، پژوهش‌های قرآنی، شماره ۲۷ و ۲۸، ۱۳۸۰، ش، ص ۱۷۶-۱۹۳.

۲. اسرائیلیات، پیرایه‌ای بر تفسیر، داود معماری، صحیفه مبین، شماره ۳، ص ۱۹۱-۱۷۰، ۱۳۷۹، ش.

۳. اسرائیلیات و زمینه‌های نفوذ آن به فرهنگ اسلامی، حمید محمدقاسمی، بیات، شماره ۲۴، ص ۸۷-۱۰۳، ۱۳۷۸ ش، و مشکاه، شماره ۶۲-۶۵، ص ۱۷۵-۱۹۲، ۱۳۷۸ ش.
۴. ابوهریره و نشر اسرائیلیات و احادیث موضوع، حسینعلی ترکمانی، علوم حدیث، شماره ۱۰، ص ۱۳۶-۱۶۱، ۱۳۷۷ ش.
۵. اسرائیلیات و اساطیر ایرانی، نصرالله امامی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی تبریز، شماره ۱۱۲، ص ۴۲۱-۴۳۱، ۱۳۵۳ ش.
۶. اسرائیلیات در تاریخ طبری، سیدجعفر مرتضی عاملی، کیهان اندیشه، ش ۲۵، ص ۴۲-۵۶، ۱۳۶۸ ش.
۷. اسرائیلیات، محمدهادی معرفت، دائرةالمعارف قرآن کریم، ص ۲۲۰-۲۳۴، چاپ اول، مرکز فرهنگ و معارف قرآن، ۱۳۸۵.
۸. اسرائیلیات فی تاریخ الطبری، سیدجعفر مرتضی عاملی، دراسات و بحوث فی التاریخ و الاسلام، ج ۳، بخش سوم، چاپ اول، مرکز الجواد، بیروت، ۱۴۱۴ ق.
۹. اسرائیلیات در قرآن و حدیث، وهبه الزحیلی، علی اوجبی، کیهان (روزنامه) ۲۵ دی ماه، ص ۱۰، ۱۳۷۶ ش (شماره کتاب شناسی ملی ایران، ۲۲۳۱۰-۷۶).
۱۰. الاسرائیلیات فی تفسیر القرآن الکریم، عبدالله ابوالسعود، منارالاسلام، سال هشتم، ص ۱۲-۲۱، ۱۴۰۳/۷ ق و ۱۹۸۳/۵ م.
۱۱. الاسرائیلیات و تفسیر القرآن الکریم، فضل حسن عباس، منارالاسلام، ص ۲۶-۳۰، آوریل ۱۹۷۷ م.
۱۲. اسرائیلیات فی تفسیر ابن کثیر، اسماعیل سالم عبدالعالی، الوعي الاسلامی، سال یازدهم، ص ۷۴، ۱۳۹۵ هـ.
۱۳. اسرائیلیات، فرامرز حاج منوچهری، دائرةالمعارف بزرگ اسلامی، ج ۸، ص ۲۹۰-۲۹۴، چاپ اول، تهران، ۱۳۷۷ ش.
۱۴. اسرائیلیات و مسیحیات، محمد ابوری، اضواء علی السنه المحمدیه، مصر، دارالمعارف افست قم، دارالکتب العلمیه، بی تا.
۱۵. الاسرائیلیات، علوم القرآن عند المفسرین، ج ۳، ص ۴۰۳-۴۲۲، چاپ اول، مرکز فرهنگ و معارف قرآن، قم، ۱۴۱۷ ق/۱۳۷۵ ش.
۱۶. اسرائیلیات، مسعود انصاری، دانشنامه قرآن، ج ۱، ص ۲۱۳-۲۱۷، به کوشش بهاءالدین خرمشاهی، چاپ دوم، دوستان و ناھید، تهران، ۱۳۸۱ ش.
۱۷. الاسرائیلیات، محمدهادی معرفت، التفسیر و المفسرون فی ثوبه القشیب، ج ۲، ص ۷۹-۳۱۱، الجامعه الرضویه للعلوم الاسلامیه، مشهد، ۱۳۷۷ ش/۱۴۱۹ ق.
۱۸. الاسرائیلیات، محمدحسین الذهبی، التفسیر و المفسرون، ج ۱، ص ۱۶۵-۲۰۱، قاهره، دارالکتب الحدیثه، ۱۳۸۱ ق/۱۹۶۱ م.
۱۹. ارزش گذاری اسرائیلیات، معضلی در تفسیر، جین دمن مک اولیف استاد ادبیات عرب و مطالعات قرآنی دانشگاه جورج تاون آمریکا و سرور استار دائرةالمعارف قرآن چاپ لیدن، ۱۹۹۸ م.
۲۰. اسرائیلیات در سیره نبوی از نگاه الصحیح، قاسم خاتجانی، مجموعه مقالات نکوداشت آیه الله علامه سید جعفر مرتضی عاملی، ص ۲۲-۲۳۸.
۲۱. افسون ابلیس، اسرائیلیات در تفسیر کشف الاسرار (بخش اول)، عبدالوهاب شاهرودی، گلستان قرآن، ش ۱۶۵، ص ۱۶-۱۹، ۱۳۸۲.
۲۲. تقدیس ابلیس، اسرائیلیات در تفسیر کشف الاسرار (بخش دوم)، عبدالوهاب شاهرودی، گلستان قرآن، ش ۱۶۶، ص ۲۰-۲۵، ۱۳۸۲ ش.
۲۳. الاسرائیلیات فی صحیح البخاری، الشیخ حسین غیب غلامی، مرکز الابحاث العقاعديه، ۱۴۲۰ ق/۲۰۰۲ م.
۲۴. الاسرائیلیات فی الاسلام، تورای (ت ۱۸۶۳ م)، خاورشناس آمریکایی، نیویورک، ۱۹۳۳ م.
۲۵. الاسرائیلیات فی الاسلام، آرت جان وینسینک (ت ۱۹۳۹ م)، خاورشناس هلندی.
۲۶. بررسی اسرائیلیات در تفسیر و حدیث، محمدهادی مؤذن، کیهان اندیشه، ش ۴۷، ص ۱۵۱-۱۵۷، ۱۳۷۲ ش.
۲۷. عیار نقد، تقدی بر مقاله ابوهریره و نشر اسرائیلیات، سید کاظم طباطبایی، علوم حدیث، ش ۱۵، ص ۱۳۴-۱۴۳، ۱۳۷۹ ش.
۲۸. تفسیر رمزی کعب الاحبار، نعمت الله صالحی نجف آبادی، کیهان اندیشه، ش ۶۸، ۱۳۷۵ ش.
۲۹. التفكير الاسطوری فی الاسرائیلیات، محمد شاهین، الدعوه الاسلامیه، رقم ۶۱۲، ۶ سبتمبر ۱۴۲۸ ق.
۳۰. التکفیر الاسطوری فی الاسرائیلیات، تیسیر بن موسی، الدعوه الاسلامیه، رقم ۹۵۹، ۱۸ اغسطس ۱۴۲۹ ق.
۳۱. التکفیر الاسطوری فی الاسرائیلیات، قضایا و شخصیات، عبدالحکیم النطاح، صحیفه الشمس، رقم ۱۷۰۷، ۱۱ فبرایر ۱۴۲۹ ق.

۳۲. تلاش برای گریز از اسرائیلیات، محمود حکیمی، دیدار جام جم، ش ۵، ص ۱۲، ۲۸ اردیبهشت ۱۳۸۵ ش.
۳۳. منابع اسرائیلیات در ادبیات فارسی، نصرالله امامی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی تبریز، ش ۱۸، ص ۵۶۱-۵۶۸، ۱۳۵۲ ش.
۳۴. فرهنگ ضد زن مبتنی بر اسرائیلیات است، جمیله کدیور، بهمن، سال اول، ش ۱۲، ص ۶، ۲۶ اسفند ۱۳۷۴ ش و ش ۱۳، ص ۷، ۱۸ فروردین ۱۳۷۵ ش.
۳۵. مسلمانان صدر اسلام و اندیشه‌های اسرائیلی (پذیرش و انکار)، علی غلامی دهقی، تاریخ در آینه پژوهش، ش ۳، ص ۸۱-۸۲، ۱۳۸۳ ش.
۳۶. نقل و نقد اسرائیلیات در تفسیر ابوالفتوح رازی، محمدتقی دیاری بیدگلی، مجموعه مقالات کنگره ابوالفتوح رازی، جلد اول، ص ۲۸۷-۳۳۲ (۴۶)، چاپ اول، دارالحدیث، تابستان ۱۳۸۴ ش.
۳۷. اسرائیلیات و ابوالفتوح رازی، سیدمحمد کاظم طباطبایی و معصومه خاتمی، مجموعه مقالات کنگره ابوالفتوح رازی، ص ۲۵۷-۲۸۶، چاپ اول، دارالحدیث، قم، ۱۳۸۴ ش.
۳۸. اسرائیلیات زمینه‌ها و ریشه‌ها، محمدتقی دیاری، قرآن در آینه پژوهش، دفتر دوم، ص ۱۶۷-۱۹۶، هستی نما، تهران، چاپ اول، ۱۳۸۰ ش.
۳۹. اسرائیلیات و مجعولات در تفاسیر، محمدتقی دیاری بیدگلی، دانشنامه قرآن‌شناسی، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی (در شرف نشر).
۴۰. آیا کعب الاحبار در قتل خلیفه دوم نقش داشته است، رسول جعفریان، ۲۳ اسفند ۱۳۸۳ ش، کتابخانه تخصص تاریخ اسلام و ایران، www.historylib.com.
۴۱. نقش یهود در تخریب مبانی اسلام (پژوهشی در باب حوزه‌های تأثیرگذاری اسرائیلیات در فرهنگ اسلامی)، علی اسعدی، مرکز فرهنگ و معارف قرآن، کد مقاله ۸، ۱۳۸۶ ش، www.maarefquran.com.
۴۲. نقد و بررسی اسرائیلیات از دیدگاه حضرت آیه الله معرفت، محمدتقی دیاری بیدگلی، مجموعه مقالات یکمین سالگرد ارتحال مرحوم آیه الله معرفت (در شرف نشر).
۴۳. خیره در مفاک، نگاهی به کتاب اسرائیلیات و تأثیر آن بر داستان‌های انبیاء در تفاسیر قرآن، سیدرضا نجفی، کتاب ماه دین، ش ۶۰-۶۱، ص ۹۲-۹۷، ۱۳۸۱ ش.
۴۴. نگین سلیمان (اسرائیلیات در تفسیر کشف الاسرار میبیدی)، عبدالوهاب شاهرودی، یادنامه ابوالفضل رشید الدین
- میبیدی صاحب کشف الاسرار و عده الابرار، ص ۱-۳۱.
۴۵. موقف السيد العلامة الطباطبایی (ت ۱۴۰۲ ق) من الاسرائیلیات فی تفسیره المیزان، الدكتور محمدتقی الدیاری، الجامعه الحره، آلمانیا، برلین، ۱۵ ینیر ۲۰۰۸ م.
۴۶. کعب الاحبار هوالصهیونی الاول، محمود ابوریه، الرساله، ش ۱۴، ص ۳۶۰-۳۶۳، ۱۹۴۶.
۴۷. حدتوا عن بنی اسرائیل و لاجرح، بررسی یک حدیث کهن، ام. جی. کیستر، مجله مطالعات خاورشناسی اسرائیل، ش ۲، ص ۲۱۵-۲۳۹ (به زبان انگلیسی)، ۱۹۷۲.
۴۸. درباره نوشته‌های وهب بن منبه، ام. جی. کیستر، ش ۳۷، ص ۲۱۵-۲۳۹ (به زبان انگلیسی)، ش ۳۷، بولتن مدرسه آفریقایی و آسیایی، ۱۹۷۴.
۴۹. یک موقعیت جدید انتقادی در روایتی با اسرائیلیات، روبرتو توتولی، شرق جدید، ش ۷۰، ص ۱۱۵-۱۱۸ (به زبان ایتالیایی)، ۱۹۹۰ م.
۵۰. رابطه آگادا با افسانه‌های اسلامی، برنارد هلمر، جهان اسلام، ش ۲۴، ص ۲۸۱-۲۸۶ (به زبان انگلیسی)، ۱۹۳۴.
۵۱. اسرائیلیات، دائرة المعارف اسلام (به زبان انگلیسی) تألیف جی وجداء، ج ۴، ص ۲۱۱-۲۱۳، ۱۹۸۶.
۵۲. اسرائیلیات در تفسیر، شکل‌گیری تفسیر قرآن در نخستین سده‌های اسلامی و پیوند آن با منقولات یهودی-مسیحی در تفسیر کتاب مقدس (به زبان انگلیسی)، تألیف گردن نیوبای، نشریه مؤسسه آمریکایی دین، ش ۴۷، ص ۶۸۵-۶۹۷، (ر. ک: مرتضی کریمی نیا، کتاب‌شناسی مطالعات تفسیری در زبان‌های اروپایی، پژوهش‌های قرآن، ش ۳۵-۳۶، ص ۳۱۵، ردیف ۳۰۰).
۵۳. ریشه‌های یهودی آیات ۶۵-۸۲ سوره کهف، بازنگری در نظریه‌ی آرنت وینسینگ (به زبان انگلیسی)، تألیف برانون ویلر، نشریه مطالعات خاورشناسی آمریکایی، ص ۱۵۳-۱۷۱، ۱۹۹۸ م (ر. ک: پیشین، ص ۴۳۱، ردیف ۴۱۱).
۵۴. تفسیر جدید اسلامی و رد اسرائیلیات: افسانه‌های مربوط به عصای موسی که مار شده است (به زبان ایتالیایی)، تألیف روبرتو توتولی، مجموعه خاورشناسان، ش ۲۱، ص ۲۵-۳۵، ۱۹۹۰ م (ر. ک: ص ۴۲۹، ردیف ۳۹۷).
۵۵. آمیختگی یهودی-عربی، اسرائیلیات، گلدزیه، مجله مطالعات یهودیان، ش ۴۴، ص ۶۳-۶۶، ۱۹۰۲ م (به زبان فرانسوی).

